
KÖZÉPKOR

Zarándokok, pápák és szentek

Válogatott tanulmányok a középkori történelem témaköréből

A recenzió tárgyát képező kötet egy tanítványok által összeállított válogatás *Klaus Herbers* különböző jellegű publikációiból, amely a professzor 60. születésnapja alkalmából jelent meg 2011 elején, és 30 éves kutatói pályafutását hivatott bemutatni. Herbers az Erlangen-Nürnbergi Egyetem Középkortörténeti és Történeti Segédtudományi Tanszékének vezetője, a Szent Jakab-kultusz, a középkori zarándoklatok és a spanyol történelem Németországban és Európa-szerte ismert és elismert szakértője – hazájában nem kizárólag a tudományos körök, hanem egy szélesebb közönség számára is. A szerző ezenkívül a kora-középkori pápaság történetének is neves szaktekintélye, illetve számos németországi és nemzetközi kutatócsoport vezetője, amelyek közül itt a pápai oklevelek kutatását támogató *Pius ösztöndíj* titkári címe és a különböző *Pontificia* kiadások¹ koordinálása emelhető ki.

Ezen széles spektrumból adódóan a kötet szerkesztői (Herbers korábbi tanítványai és jelenlegi kollégái a tanszéken) nem tűzhatték ki célul a teljes kutatói életmű bemutatását, hanem egy reprezentatív képet igyekeztek nyújtani róla. Ennek megfelelően a tanulmányokat öt nagyobb tematikai egységbe tagolták, amelyek a következők: *Zarándoklatok és útleírások; Szentkultusz és hagiografikus irodalom; Az Ibériai-félsziget története; A Karoling-kor pápaságát és Rómát érintő vonatkozásai; Jakab-kultusz.*

Általánosságban elmondható még, hogy a tanulmányok közül négy esetben a kötetben jelent meg először németül az eredeti spanyol és angol nyelvű kiadások után, illetve, hogy a szerkesztők igyekeztek gondoskodni az eredeti publikációk adatainak feltüntetéséről és követéséről, így például a szövegekben megtalálhatók az eredeti oldalszámok és a mellékletek is (ez utóbbiak csak abban az esetben, ha a szövegben található rá hivatkozás).

A kötet első tanulmánya (Város és zarándok) annak bemutatására tesz kísérletet, hogy a zarándoklat gyakorlata (*'peregrinatio ad loca sancta'*) és a városfejlődés hogyan hatott egymásra a kora középkortól kezdve, három

1. Pl: Bohemia-Moravia Pontificia: Germania Pontificia Vol. V/3.

város, Róma, Santiago de Compostela és Aachen különböző időmetszetek példáin keresztül ábrázolva azt. Az első két vizsgált hely, Róma és Santiago építészeti aspektusainak, a városkép változásának vizsgálata alapján jól érzékelhető a hatás, amit az apostoli sírok látogatóinak érkezése jelentett, és amit Herbers részletesen ismertet. Természetesen a város gazdasága, a lakosok magánélete, illetve a templomok klerikusai sem vonhatták ki magukat ez alól. Ellentétek, mint mindenhol, ezen a területen is jelentkeztek, ahogy például a harmadik ismertetett városban, Aachenben, a városi tanács és az apátság között. Nagy Károly korábbi székhelyével kapcsolatban több olyan sajátosság is felfedezhető, amely az érett közékor terméke, mint például az úgynevezett zárándoktemplom-építészeti kialakulása (bár az „ellenreformáció” előtti időkben ún. „zárándokvárosokról” még alig beszélhetünk). Végezetül meg kell említeni a téma másik vizsgált aspektusát, maguknak a zárándokoknak a kérdését, hiszen az önkéntes utak mellett büntetésként kirótt, kötelező utazások is nagy számban ismertek, amelyek akár „szociál-higiéniai” intézkedésnek is tekinthetők a városi hatóságok részéről.

Az első téma második tanulmánya („Murcia olyan nagy, mint Nürnberg” – Nürnberg és nürnbergiek az Ibériai-félszigeten: Benyomások és kölcsönhatások) a híres nürnbergi orvos, Hieronymus Münzer XV. század végi ibériai (spanyolországi és portugáliai) utazásának leírása alapján mutatja be magát Münzert, látogatásait a különböző városokban, és az ez alapján megrajzolható képet a délnémet kereskedőváros spanyol kapcsolatairól. A frank orvos leírásaiban a városok jellegzetességeinek és a lakosok életmódjának bemutatása mellett nagy figyelmet fordított a különböző területek politikai és gazdasági helyzetének leírására is. Ehhez kapcsolódóan különösen érzékelhetőek az ibériai-német kapcsolódási pontok, hiszen Münzer utazása során számos német kereskedővel találkozott, akik között a felnémet, vagyis a déli elem domináns szerepet játszott. Az útleírás alapján a német területekről alapvetően két okból indultak útnak az Ibériai-félsziget felé: compostellai zárándoklat céljával (amely azonban gyakran szorosan kapcsolódott az ún. „*Adelsresie*” (*nemesi utazás*) hagyományához, vagyis több tervezett célállomása is volt), illetve kereskedőként, üzleti céllal. Ez a két forma persze gyakran politikai feladatokkal is együtt járt, illetve a tudományos és kulturális érdeklődés is a motivációk között keresendő.

A következő tanulmány („Nekem ez spanyol”: Nürnbergi utazók spanyol-képe és a Birodalom az újkor küszöbén) alapvetően ugyancsak német szemszögből vizsgálja az Ibériai-félszigettel fennálló kommunikációt és mobilitást, illetve az ehhez kapcsolódó elképzeléseket és észrevételeket, amelyek az utazások által formálódtak, illetve ezek hatását magukra a né-

met utazókra. Hieronymus Münzer leírása ennél a cikknél is az egyik alapforrás. Herbers munkájában az ismert utazók személyének és motívációinak tisztázására is kísérletet tett, amelyek szintén hatással voltak a látottak érzékelésére és interpretálására. Ehhez kapcsolódóan a kérdés fontos aspektusát képezte az úti célok vizsgálata is, vagyis, hogy a félsziget melyik részét részesítették előnyben az utazók. Kérdés még, hogy mikortól beszélhetünk egyáltalán „spanyolországi” utazásokról német szempontból, vagyis milyen képzetek éltek a „zarándokokban”, amelyekhez a nyelvi- és más előzetes ismeretek és a közvetítő csatornák kérdése is kapcsolódik.

A második téma első tanulmánya a következő címet viseli: „Róma a Frank Birodalomban – Szentek által létrejött kapcsolatok Rómával a IX. század közepén.” Ezen kapcsolatokban természetesen legfontosabb szerepet a szentek relikviái, és a hozzájuk kapcsolódó kérdések játszották, olyannyira, hogy I. Pál pápa pontifikátusától (757–767) kezdve akár „relikvia-politikáról” is lehet beszélni. Herbers a vizsgálathoz elsősorban hagiografikus forrásokat használt fel, amely forrástípus ebben az időszakban sem a római, sem a fogadói oldalról nem volt problémamentes. Ennek megfelelően a relikviák Rómából történő *translatio*jának általános jelenségei, szabályai, céljai – mint például az adományozás jóváhagyása az adott templom klérusa által, a relikviával való bánásmód meghatározása az adományozó által, a relikvia törvényes védelme a fogadó világi vezető által, stb. – illetve az ezek által létrejött szociális kapcsolatok a pápaság és az adományozottak között, a jogi szituáció és az irodalmi emlékek képezik a cikk alapvető tárgyát.

A következő tanulmányban (A kora középkori személyleírások a *Liber Pontificalis*ban és a római hagiografikus szövegekben) szintén a hagiografia témakörében kutatva, a szerző a forrásokban fellelhető külső jegyek és karakter-tulajdonságok ábrázolásait mutatja be. A vizsgálódás kiindulópontja, hogy ezek valójában nem különböző individuumokhoz kapcsolódnak, hanem általános típusokat kell látni bennük. Ezek a szerepek elsősorban tehát nem a személyekhez, hanem az általuk betöltött pozíciókhoz kötődnek: így a pápák leírásaiban tükröződik szociális szerepük, vagy püspöki hatalmuk, esetleg szentségük. Herbers a fellelhető tendenciák bemutatása mellett arra is keresi a választ a *Liber Pontificalis* (például érénykatalógusai) és Johannes Hymmonides Nagy Szent Gergely *vitája* alapján, hogy ez a tendencia valóban csak a reneszánsztól változott-e meg, ahogyan az általánosan elfogadott, vagy már a XI–XII. századtól (sőt, esetleg még korábbiól kimutathatók ennek nyomai) ahogyan azt néhányan, köztük ő maga is, látják a források alapján.

A témakör utolsó cikke (A *Liber Pontificalis* mint a hagiografikus réécriture IX–X. századi forrása) arra keresi a választ, hogy a *Liber Pontificalis*,

amely a IX. századi Nyugat-Európában alapvető forrásként és hivatkozási alapként volt ismert, kitüntetett szerepe mellett hogyan olvasták, hogyan használták. Emellett a szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy a *Liber* legelőbből adódóan arra is figyelni kell a vizsgálat során, hogy az összeállítás egyes *vita*i külön is használták, nem kizárólag egyben az egész gyűjteményt. Herbers a címben használt *réécriture* fogalma alatt egy szöveg újrafogalmazásának, megváltoztatásának, „feljavításának” folyamatát érti, vagyis az ’Überarbeitung’, azaz átdolgozás fogalom értelmében használja, annyi különbséggel, hogy a *réécriture*-nél a cél a szöveg „megfiatalítása”, a kor igényeihez való alakítása. A bemutatott példák alapján két tendencia figyelhető meg. Az egyes szövegek *réécriture*-je többé-kevésbé a bevett szokásokat követte, míg a nagyobb részek, vagy a *Liber Pontificalis* egészének átdolgozásaiban (Vienne-i Ado és Reimsi Flodoard munkáinak vizsgálata alapján) felismerhetők az írók új koncepciói, különösen a pápákkal, a szentekkel és bizonyos helyekkel kapcsolatban, amelyek az átdolgozók szándékaira világítanak rá.

A kötet harmadik, nagyobb egységének kezdő tanulmányában (A Kanári-szigetek meghódítása – Modell a későbbi Afrikába és Amerikába irányuló spanyol és portugál expanzió számára?) Herbers ismét egy késő-középkori témát mutat be, a Kanári-szigetek fokozatos meghódítását és kolonizálását, ami a XIV. század második felében történt „újrafelfedezésüktől” kezdődően a XVI. század elejéig zajlott le. A hódítás katonai és gazdasági aspektusai mellett a kutatás fontos szempontja a spanyol és portugál missziós tevékenység is, hiszen kezdetben ez, és mellette a rabszolga-kereskedelem voltak az elsődleges céljai az utazásoknak. Portugál részről emellett a szaracénok elleni harcot is többször használták hivatkozási alapként. A szerző ismerteti továbbá a „spanyol” és portugál oldalról alkalmazott, a jogigények megalapozását célzó érveléseket (pl. a vizigót tradíciók vagy a földrajzi közelség szerepét), illetve az ehhez kapcsolódó pápai igényeket (pl. a „Konstantini Adománylevél” kérdését, amelynek korabeli értelmezése szerint Rómán és Itálián kívül még a tengeri szigetek feletti uralmat is a pápák kapták), és a pogányokkal szembeni teológiai és a kánonjogi nézeteket (amelyek szerint a közöttük folytatott missziós tevékenység elkülönül a muszlimok elleni harctól, a reconquistától).

A második és egyben utolsó, az Ibériai-félszigettel foglalkozó cikkében (A pápaság és az Ibériai-félsziget a XII. században) Herbers a terület államainak és egyházaiknak a Szentszékhez fűződő kapcsolatait mutatja be, illetve a következő kérdésekre kereste a válaszokat: a különböző, püspököket és más, a rangokat érintő ellentétekben mely formák domináltak, illet-

ve hogyan jutottak el az egyes privilégiumokig? Milyen feltételekkel volt lehetséges a különböző rendek és a hozzájuk hasonló egyesületek, például a lovagrendek támogatása? Hogyan tudták a szenteső részeket a pápák a muszlim ellenség ellen egyesíteni? Milyen eszközök és funkciók segítették a kölcsönös kapcsolatokat és milyen fejlődési irány figyelhető meg a XII. században? Ezen kérdésekre adott válaszok közül példaként kiemelhetők a reconquistával kapcsolatos pápai intézkedések, mint például a santiagoói lovagrend támogatása, az almohádok elleni mozgósítás, illetve általánosságban a harc támogatása oklevelek és a hagiografikus irodalom révén.

A kötet negyedik nagy tematikai csoportját bevezető tanulmány I. Miklós pápa és VII. Johannes ravennai érsekkel (860–861) ellentétét vizsgálja meg. Ez I. Miklós pápa (858–867) pontifikátusa alatt az első olyan esemény, amely megvilágítja az ő egyházpolitikai elképzeléseit, mégpedig a címben megnevezett ravennai érsekkel való konfliktusán keresztül. Maga az ellentét Róma és Ravenna között ugyan régi keletű volt (kiváltója a pápai felsőbbség elismerése körüli vita, amelynek oka a ravennai exarchátus Konstantinápolyhoz való kötődése volt), és nem is ezzel az üggyel oldódott meg, mégis annak fontos állomását, illetve kiújulását jelentette. Herbers az ellentétet érintő általános információk mellett a rendelkezésre álló források alapján kronologikusan leírja az eseményeket, illetve röviden értelmezi is azokat.

A témakör második cikkében (III. Leó pápa, Nagy Károly megkoronázója – A pápai politika lehetőségei a IX. század küszöbén) Herbers célja szélesebb annál, mint amit a cím sugall: a források alapján a teljes pontifikátus eseményeinek bemutatása, a súlypontot a 799–800-ban történt eseményekre helyezve. Ezenkívül pedig annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a pápa valóban annyira függött-e a Karolingoktól, mint az általánosan elfogadott. Herbers tudatosan törekedett rá, hogy a korábbi kutatásoknál jobban mellőzze a Róma központú perspektívát, vagyis frank forrásokat is felhasználva rajzolja meg a képet III. Leó életéről és politikájáról.

Ezen rész utolsó tanulmánya („Pápai autoritás” és pápai döntések a IX–X. század fordulóján) a IX. század második felének nagy pápai (I. Miklós, II. Hadrianus és VIII. János 858–882) utáni „sötét évszázad” elejének jellegzetességeit mutatja be. A szerző keresi a választ arra a kérdésre is, hogy a római események, például a városi arisztokrácia befolyásának növekedése hogyan hatottak a pápaságra és annak tekintélyére az Alpoktól északra. A kutatás időhatárait a 882 és 911, vagyis I. Marinus és III. Sergius pontifikátusai közötti időszak jelentik. A cikkben Herbers bemutatja a fennmaradt források körét, kapcsolódva az írásbeliséghez és annak intézményeihez,

Marinus és Formosus pápák példáin keresztül, a *translatio*, vagyis más püspöki székről a rómaiura történő áthelyezés tilalmát és annak hatásait, végül a pápai autoritás változásait, így például tekintélyének tiszteletben tartását a keleti-frank területeken, illetve döntőbírói hatalmának elismerését.

A könyv ötödik, egyben utolsó nagy tematikai fejezetének három tanulmánya közül az első (A X. század első közép-európai Jakab-zarándoka és az asztúriai monarchia kapcsolata Dél-Németországgal) a Jakab-kultusz kialakulása idejének (VIII–XI. század) első, bizonyíthatóan közép-európai zarándokával foglalkozik. A korábbi kutatásokkal ellentétben azonban Herbers nem Le Puy-i Godeschalk püspököt és 950–951-es útját vizsgálja, hanem egy, a forrásokban (a rechenauai püspökség egy hagiografikus művében) általa felfedezett korábbi zarándokét, illetve a szöveg jellegzetességeit, megalkotásának feltehető céljait és a benne fellelhető hatásokat.

A következő cikkben (Szent Jakab csodái) a szerző a *Codex Callixtinus* (a *Liber Sancti Jacobi* compostelai változata) alapján vizsgálja a fennmaradt, Szent Jakab nevéhez kötött csodajelentéseknek, és magának a teljes forrásnak a jellegzetességeit. Ezek közé tartozik például a kódex elterjedtsége, ismertsége, esetleges átdolgozásai, és elsősorban annak kutatása, hogy maga az összeállítás milyen célt szolgált. Herbers ezeken a kérdéseken kívül a *Codexet* más szövegekkel, például a *Liber Sancti Jacobival* is összehasonlította, illetve kísérletet tett az egész kultusz kontextusában történő elhelyezésére.

A kötet utolsó tanulmánya (Királyság, pápaság és Santiago de Compostela) arra a kérdésre keresi a választ, hogy az ibériai királyságok, és egyúttal a nyugati kereszténység határán elhelyezkedő Santiago de Compostela milyen szerepet játszott a királyok és a pápák támogatásában, ezt milyen eszközökkel tudta végrehajtani, illetve hogyan tett szert ezáltal különleges szerepre mind az Ibériai-félszigeten, mind az egész nyugati kereszténységben. Mely városok voltak a konkurensai? Milyen stratégiákat követtek? A szerző tanulmányában bemutatja a XI. század végétől jelentkező pápai befolyást, az ezután kikristályosodó hatást a félsziget alakuló királyságaira, mindezt elsősorban kvalitatív szempontból, hiszen a kérdéskör összetettsége miatt másképp egy rövid tanulmányban nem lenne lehetséges. Példaként ezen események közül említhető a pápák által is támogatott Jakab-kultusz hatása az Asztúriai Királyság tekintélyére, illetve Compostela ideiglenes koronázó helyé és „szinte” királyi székhelyé válása.

Összefoglalva elmondható tehát, hogy a Klaus Herbers munkásságából összeállított gyűjtemény mind témában, mind időben széles spektrumot ölel fel. Változatossága ellenére, vagy talán éppen azért, hasznos adatokat kínál

a különböző nagyobb témák iránt érdeklődő kutatók számára, illetve összeállítás jellegéből adódóan lehetőséget biztosít olyan eredmények megismerésére is, amelyek a történettudomány más szegletéhez kapcsolódnak.

Klaus Herbers: Pilger Päpste, Heilige – Ausgewählte Aufsätze zur europäischen Geschichte des Mittelalters. (Zarándokok, pápák és szentek – Válogatott tanulmányok a középkor európai történetéből.) Szerk: Gordon Blenemann, Wiebke Deimann, Matthias Maser és Christofer Zwanzig. Narr Verlag, Tübingen, 2011., 428.

Barabás Gábor